

LASTE NAKKUSHAIGUSTEGA SEOTUD USKUMUSED JA KOMBED GRUUSIAS

Nino Mindadze. Gruusia, Tbilisi

Ravimeetodite järgi on Gruusias eristatavad kolme liiki haigused: need, mida arstiti põhiliselt empiirilise-ratsionaalsete võtetega, teised, mille ravis ühendati empiirilise-ratsionaalsed ja maagilise-religioossed võtted ning kolmandad, mida arstiti ainult maagilise-religioossete võtetega. Laste nakkushaigused kuuluvad kolmandat liiki tõbede hulka.

Gruusias tähistatakse neid haigusi terminitega *batonebi* (peremees, valitseja), mis on üldtuntud ja enim levinud nimetus, *sahhadi* (võlg, mis tuleb tasuda), *angelozebi* (inglid) ja harva ka *batoni angelozebi* (härrased inglid). Siia kuuluvad rõuged ja viis laste nakkushaigust: leetrid, sarlakid, läkakõha, tuulerõuged ja punetised. Nendega on seotud keeruline uskumuste ja kommete süsteem, mille alusel haigus on saadetud jumala poolt, ta on võlg tema ees ja vähemalt ühte neist peab laps põdema. Sellele viitab gruusia mägilaste hulgas levinud haiguse nimetus *ghvtis vali* (jumala võlg), nagu ka eespool nimetatud *sahhadi* (võlg, mis tuleb tasuda). Haiguste jumalikule algupärale viitavad mitmed faktid, mida tutvustame hiljem. Toome vaid ühe näite: kui isik polnud batonebit põdenud, siis peeti teda jumalast hüljatuks. Nende haiguste tekitatud füüsilised defektid ei heidutanud; rõugearmid ei mõjutanud reeglina kuidagi neiu abiellumist.

Mõnes Gruusia piirkonnas usuti, et laste nakkushaigusi põevad ainult ristitud lapsed. Uskumuse kohaselt saatsid neid lastele head inglid. Seda rõhutab üks haiguse sünonüümseid nimetusi *angelozebi* (inglid). Leetrite inglid kujutleti üleni punastes riietes väikeste lastena, rõugeid aga hobuse või eesliga ratsutava valges riietuses noore neiu või mehena. Batonebit kujutleti tihti õe või vennana. Üldiselt on tädi nendes uskumustes väga populaarne. Arvatakse, et haige laps rõõmustab eriti just tädi juuresoleku üle. Batonebi on niisiis jumala poolt saadetud haigus, ent tal on ka oma patroon - püha Barbara. Ainult Hevis on püha Barbara kultus asendunud Ristija Johannese omaga. Võibolla oli põhjuseks see, et Ristija Johannest peeti laste patrooniks ning tema kaitse laienemine selles suunas on ootuspärane.

Gruusia elanikelt on kirja pandud uskumusi Batonebi maa kohta. Lääne-Gruusia (Samgreelia, Svaneetia) pärimuse järgi asub see kõrgete mägede tipus, mere läheduses, mille kaldal laiub ilus põld hulga külmaveeliste lätetega.¹ Teiste pärimuste järgi asub see saarel, kus voolavad piimajõed ja meelätted. Sinine meri hellitab ta kaldaid ja hele päike saadab kiiri. Kõikjal valitseb õnn, rõõm ja rahu. Puud on õisi täis ja levitavad ümberringi nõiduslikku aroomi. Näeme paleesid, mis hiilgavad päikese käes nagu hinnalised pärlid.² Kalamees, kes

muistendi järgi sattus sellesse “maapealsesse Eedeni aeda,” kohtas seal batonebisse surnud naabrilast.³

Batonebiga seotud uskumused ühendas gruusia etnograaf V. Bardavelidze Suure Ema Nana kultusega. Ta väitis, et Batonebi aed kujutab endast mütooloogilist maad või Suure Ema aeda.⁴ Kindlasti on arvestatav seisukoht, et batonebil ja Suure Ema Nana kultusel on omavahel geneetilisi seoseid. Toetudes uskumustele ja kombestikule võime järeldada, et batonebi ja paradiis on tihedalt seotud. Usuti, et peale surma viivad inglid lapse oma taevasesse elupaika - paradiisi, ja seepärast ei peetud surma tragöödiaks. Surnud lapse leinamine ja itkemine oli seetõttu keelatud. Samal põhjusel kõlasid mõnikord matusel pillimäng ning hällilaulud. Nõnda on rahva ettekujutuses säilinud loogiline telg: jumala inglid elavad koos valitud isikutega paradiisis.

Eelnev ei ammenda batonebiga seotud uskumusi. Valime näiteks leetrite ravimise ja vaatleme allpool konkreetse haigusega seotud uskumusi ja kombeid.

Rahvas tundis nakkuslike lastehaiguste käiku piisavalt hästi. Usuti, et laps põeb leetrid üheksa päeva. Esimesed kolm päeva kulgevad kõrge temperatuuriga, kuid haigus on raskesti diagnoositav, kui pole tegemist selles piirkonnas puhkenud epideemiaga või pole nähtud endelist unenägu. Üldiselt on selle haiguse diagnoosimine unenäo vahendusel väga laialt levinud. Neljandal päeval ilmuvad lapse kehal nähtavale väikesed punased täpid. Järgneva kolme päeva jooksul need kaovad vähehaaval ja haige hakkab kosuma. Toibumine nõuab veel kolm päeva. Kui ei teki tüsistusi, siis on haigus sellega lõppenud. Komplikatsioone põhjustab uskumuste järgi batonebiga seotud reeglite ja kommete rikkumine. Praegusel ajal mõistetakse selle all ennekõike õiget haige hooldamist ja kombeid, mis on tõlgitsetavad batonebile heameele valmistamise, austamise ja andamitena. Keeldudega püütakse ennetada tegusid, mis võiksid batonebit pahandada. Kui majas on batonebi, tuleb lapse tuba spetsiaalselt puhastada ja kaunistada meeldivate esemetega (lilled jm). Voodile laotatakse punane kate ja akende ette riputatakse punased kardinad. Rõugete puhul domineerib valge värvus. Erepunane ja valge on batonebi meelivärvid.

Nakkushaigused levivad kevadeti, seetõttu on roosid ja kannikesed nende lemmiklilled. Haige lapse voodi kõrvale asetati laud maiustuste, mõnikord ka värvitud munade ja puuviljadega. Õhtuti valgustasid tuba aeglaselt põlevad küünlad ja purustatud ning kuivatatud pähkliid levitasid inglite meeleheaks meeldivat lõhna. Ema, tädi või vanaema ja teised sugulased lahutasid ta meelt hällilauludega. Nende laulude sisuks on inglite austamine ja kiitus, kirjeldatakse nende külaskäiguga saabunud õnne. Peategelaseks on lauludes batonebi isapoolne tädi, mõnes variandis mainitakse püha Barbarat, Hevis aga Ristija Johannest.

Märkisime eespool, et nende haigustega seotud keeldudel on uskumustes ja kommetes tähtis osa. Keelud on seotud haige lapse ning perekonnaliikmetega ja keelatud on kõik, mis ei meeldi inglitele või võiks neile halba põhjustada. Nii on näiteks haigel lapsel keelatud süüa kibedaid ja pipraseid roogi, nagu ka küüslauguga maitsestatud toite, mille kohta arvatakse, et inglid ei salli selle maitset ja lõhna. Samal põhjusel ei lubatud ka lastel löövet kratsida või pesta end külma veega. Pere naisliikmetel on keelatud toa pühkimine ja samas ruumis toidu valmistamine, sest tolm ja aur võivad põletada inglite silmi. Keelatud on ka kudumine ja õmblemine, sest nõelad ja vardad võivad torgata inglitele silma. Perekond ei tohi juua alkoholi, sest nad ei salli joobnuid, vanematel on keelatud suguline läbikäimine - inglid on siivsad ega salli roojust. Vahaküünalde kasutamine on samuti keelatud - inglite vahajalad võivad üles sulada. Ka püssipaigud, lärm ja tulistamine on perekonnas sel ajal keelatud, sest inglitele on meelepärane vaikus ja rahu.

Kui kirjeldatud keeldude järgimine luhtus, võisid inglid vihastada ja kahjustada haige olukorda, kelle palavik võis tõusta, nii et ta kaotas meelemärguse ja hakkas sonima. Usuti, et soniv haige räägib inglite keeles ja et ta väljendab nende tahtet. Sellises olukorras etendatakse eriline parandamisrituaal, mis on Gruusia erinevates piirkondades isesugune. Haige perekond anub inglilt andestust ja abi ning palub lapse tervist parandada. Rituaali käigus roomavad ema, vanaema ja tädi paludes põlvedel ümber voodi, käes vaagen pähklike, küpsiste, munade, mõnikord lillede ja muuga. Gruusiast on fikseeritud teinegi selle rituaali kirjeldus, kus ema, vanaema või tädi tantsivad alasti ümber haigevoodi. Rahvapärимuse selgitus rituaalile on järgmine: inglid armastavad lõbusust ja nalja. Alasti naise ilmumine lõbustab neid. Pärast sellist protseduuri muutub laps tihti rõõmsameelseks, naerab ja hakkab tasahaaval paranema. Esmapilgul näib seletus täiesti loogiline, ent ometi on rituaalil sügavam tagapõhi.

Ida-Gruusia mägirajoonides (Kartelis) käibib sama rituaali huvitav arendus. Haige lapse ema roomab ümber voodi paljastatud rindadega, puudutab nendega põrandat ja itkeb: "Emake maa, hakkas sullegi emaks, teenin sind, tee ainult mu laps terveks!" Eeldatavasti sisaldab komme vanimaid uskumusi ja seal avaldub maaema kultus. Rituaali mõtteks on tänu ja austuse toomine inglitele.

Lapse paranedes saadetakse inglid vaevatasuga ära. Väike laud laotakse maiustusi täis ja viiakse laulude saatel välja (enamasti teeristile) ning jäetaksegi sinna, et möödujad maitseksid kosti ja viiksid "lepitatud inglid" endaga kaasa. Kombestiku selles faasis domineerivad maagilised ettekujutused.

Lääne-Gruusia mõnes piirkonnas (Ratšas) kaetakse säärane laud suure pähk-
lipuu alla, mida nimetatakse batonebipuuks. Peaaegu kõikide selle kandi elanike
hoovis kasvab batonebipuu, mõnele neist on lõigatud rist. Rangelt on keelatud

selle puu pähklike müük, neid võib kasutada ainult oma pere vajadusteks ning teha pähklikooke ja küünlaid.

17. september on barbarapäev ning kõikjal (va Ida-Gruusia mägirajoonides) viiakse sel päeval punastes või valgetes riietes, valge või punase lehviga lapsed, süüdatud pähkliküünalde ja spetsiaalse ohvrianniga (enamasti on selleks kana ja pähkliküpsetised) püha Barbara kirikusse. Käiakse kolm korda ümber kiriku (teinekord põlvili roomates), kana lastakse kirikuõuele lahti, küünlad, koogid ning lehv jäetakse kirikusse.

Võime niisiis järeldada, et uskumuste kohaselt oli püha Barbara Gruusias (välja arvatud mõnes rajoonis) laste nakkushaiguste patroon. V. Bardavelidze seostab Barbarat iidse päikesekultusega.⁵ Pühakukultuse võrdleva analüüsi tulemused Svaneetias kinnitavad väite paikapidavust. Sel juhul peaksid ka batonebiga seotud kombesid sisaldama vanimate uskumuste elemente. Gruusia pärimuses kajastub püha Barbara ka kristliku pühakuna. Mõnes püha Barbara eluloo Gruusia versioonis on ta epideemia (eriti katku ja rõugete) puhangu ajal haigete patroon.⁶ Püha Barbara eespool nimetamist leidnud funktsioon on kirjas tema eluloo vanemas, Damaskuse Johanneselt pärinevas variandis.⁷ Üks Tbilisi kirikutest on XVIII sajandi katku epideemia ajal püstitatud püha Barbara auks ja tõve peatamiseks.⁸ Niisiis tõuseb pühaku funktsioonide seas selgelt esile katku ravimine, mis ilmselt aja jooksul laienes teistele epideemilistele haigustele, eriti rõugetele ja leetritele.

Eespool esitatule toetudes võime üldistada, et laste nakkushaigustega seotud uskumused pärinevad erinevatest, selgesti eristuvatest uskumuste kihistustest. Eeldatavasti avaldas batonebi kultusele märkimisväärset mõju IV sajandist Gruusias riigireligiooniks tõusnud kristlus. Uskumused interpreteeriti ümber kristlusele sobivalt. Kultuse kristliku versiooni skeem on järgmine: batonebi on jumala saadetud ning laps peab kohustuslikult vähemalt ühte neist haigustest põdema, sest see on inimese võlg jumalale. Ristitud lastele põhjustavad haigusi inglid. Püha Barbara või Ristija Johannes on nende haiguste patroonid. Laps läheb surses inglite juurde paradiisi, mistõttu tema leinamine on keelatud.

Batonebi on Gruusias iidsetest aegadest levinud mõiste ja tema kultuses on selgesti jälgitavad vanimad usundielemendid. Kristluse mõjul kujunes sellest ühtne, loogiline süsteem. Haiguse iseloom ja olemus on tihedalt seotud uskumuste ja kommetega ning on mõjutanud ka nende kujunemist. Näiteks on täiesti ilmne, et uskumus haigusest kui võlast jumalale (st haiguse ühekordsest põdemisest) tuleneb haiguse tegelikust kordumatusest ja püsiva immuunsuse tekkimisest.

Mitmesugused eespool mainitud haiguste raviga seotud kombesid põhinevad suuresti inimeste endi empiirilistel tähelepanekutel ning osutavad hoolit-

suse ja ravi ratsionaalsusele. Inglise palumise juures valitsev hämar valgus, meeldiv lõhn, muusika ja vaikne õhkkond perekonnas ning kerge dieet on haigele lapsele ja tema närvisüsteemile kasulik. Teadaolevalt on haige lapse närvisüsteem labiilne ning rahu ja sõbralik ümbruskond avaldavad sellele piisavalt mõju.

Kahtlemata pole empiirilised tähelepanekud haiguste etioloogia määramiseks ning ka raviks küllaldased. Moodsas meditsiinis on nende haiguste profülaktika küll kõrgel tasemel, ent nende ravimisel piirduakse sümptomite arstimisega.

Eespoolöeldu näib kinnitavat, et kuna rahva empiirilised tähelepanekud ei võimalda tabada haiguse tegelikku olemust ja algupära, kaob nende puhul reaalsusetaju ning haigust tunnetatakse kui üleloomulikku nähtust. Seega on reaalselt eksisteerivad haigused aluseks irreaalsete ja irratsionaalsete teadmiste kujunemisele. Seetõttu on rahvameditsiinis reaalsed ja irreaalsed, ratsionaalsed ja irratsionaalsed kujutlused põimunud tervikuks, mille piiritlemine on vahel väga keeruline.

Tõlkis Mare Kõiva

Kirjandus:

1. Nižaradze, B. Ajaloolis-etnograafilised artiklid. I. Tbilisi, 1962, lk 147-148. (gruusia keeles).
2. Sakhokia, R. Artikleid etnograafiast. Tbilisi, 1956, lk 24-27 (gruusia keeles).
3. Op cit.
4. Bardavelidze, V. Drevneišije religioznõje verovanija i obrjadnoje grafitšeskoje iskusstvo gruzinskih plemjon. Tbilisi, 1957, s 93.
5. Bardavelidze, V. Gruusia vanimate uskumuste ajaloo (jumalus Barbar-barbar). Tbilisi, 1941, lk 120 (gruusia keeles).
6. Vt Pühakute elulood. Tiflisi, 1859, s 305-307 (gruusia keeles).
7. P.C, 96 col 782-814. Tarhoat (Belgium), 1976.
8. Istoritšeskaja zametka o Varvarinskoi tserkvi. Kavkaz, 1857, nr 243.

TERNESPIIMA SÖÖMINE - BAŠKIIRIA UDMURTIDE OMAPÄRANE TAVAND

Tatjana Minnijahmetova. Udmurtia, Iževsk

Etniliste ühenduste tüpoloogiaga seotud probleemid on etnoloogias tänini olulised. Tuleb rõhutada väikeste etniliste rühmade olemuse uurimisega seo-